

Карпенко Роман Валерійович,
викладач кафедри цивільно-правових
дисциплін юридичного факультету
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ

ПОНЯТТЯ ТА ФУНКЦІЇ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА У СУЧАСНИХ УМОВАХ

В останні кілька років, у зв'язку з проголошеним курсом на європейську інтеграцію, проблеми розвитку громадянського суспільства є найбільш обговорюваними в Україні. Цей інтерес є цілком природним, оскільки формування громадянського суспільства нерозривно пов'язане із розвитком і становленням правової держави – одним із базових європейських інститутів. При цьому наразі не припиняються політичні та наукові дискусії стосовно сутності громадянського суспільства та особливостей його ролі в сучасній публічній політиці. Частина учасників дискурсу погоджується з визнанням вагомого місця громадянського суспільства у структурі публічної влади та політики, частина виступає категорично проти включення громадянського суспільства до публічно-політичної сфери. Таким чином обрана тема дослідження набуває в сучасних умовах особливої актуальності.

У науковому середовищі існують різні підходи до визначення, структури елементів і функцій громадянського суспільства. Найчастіше під громадянським суспільством розуміється сфера суспільства, що характеризується високим рівнем самоврядування індивідів і добровільно сформованими асоціаціями та організаціями громадян, яка захищена від прямого втручання і регламентації з боку органів державної влади [3; 6; 10]. Для деяких дослідників воно також асоціюється з існуючими західними демократичними традиціями: свободою особистості, різноманітним відношенням власності; правовою державою [8; 9]. При цьому концепція громадянського суспільства як колективної спільності, цілого, що існує незалежно від держави, є об'єктом дискусій між консервативною, ліберальною і соціалістичною (соціал-демократичною) політичними традиціями вже більше двох сторіч. Але попри різні інтерпретації цього поняття, з моменту свого виникнення і до наших днів воно має чітко виражений антиетатистський імпульс і значний демократичний потенціал. Витоки цієї суперечки сходять до античної класики і середньовіччя [1-2]. Але найбільш гостро дискусії щодо феномену громадянського суспільства розгорнулись у XVIII-XIX ст., коли вони набули характеру наукового дискурсу. Варто зазначити, що в той час (як, до речі, і сьогодні) існувала низка інтерпретацій громадянського суспільства, які часто знаходилися в суперечності. Отже, не можна говорити, що є класичне визначення громадянського суспільства. Багато в чому це

пов'язано з тим, що сама ідея громадянського суспільства виникла як різновид утопії “самообмеження” і включала безліч форм демократії, а також дуже складну систему громадських, соціальних і політичних прав. Саме тому норми громадянського суспільства – права особистості, право на недоторканність приватного життя, на створення добровільних асоціацій, формалізована законність, плюралізм, публічність, свобода підприємництва – часто трактувалися по-різному. Так, зокрема, бачення громадянського суспільства Дж. Локком, Ш. Монтеск'є, А. Фергюсоном та А. де Токвілем істотно відрізняються.

Сутність громадянського суспільства, заснована на вільному об'єднанні, підкреслюється і у визначеннях інших сучасних дослідників. Але сучасне використання терміну “громадянське суспільство” сфокусовано не тільки на тих асоціаціях, які є ексклюзивними й прихильними соціальній справедливості та демократичній участі. Наприклад, Ю. Михальський пропонує таке визначення громадянського суспільства: “приватні, неурядові та некомерційні організації, які мають мету, спрямовану на суспільне благо” [7]. Як видно, в цьому понятті немає нічого, що виключало б з нього організації з абсолютно іншими цілями, оскільки зміст поняття “суспільне благо” також є дискусійним. Як зазначає Дж. Холл, громадянське суспільство є одночасно і соціальною цінністю і набором соціальних інститутів. Звертаючись до досвіду посткомуністичних країн, Дж. Холл підкреслював, що “громадянське суспільство розглядається як протилежність деспотизму, простір, в якому соціальні групи могли існувати і рухатися; щось, що могло служити прикладом і забезпечило би більш м'які, більш толерантні умови існування”. На думку М. Шехтера, для ясності визначення в концепцію громадянського суспільства представляється доцільним включати всі рухи, ексклюзивні і неексклюзивні, навіть якщо чийсь нормативні переваги полягають в тому, щоб сконцентрувати свою увагу тільки на стратегіях зміцнення демократичних сил. Такий підхід має додаткову перевагу завдяки визнанню того факту, що громадянське суспільство є майданчиком реалізації політичних і владних устремлінь груп і асоціацій в конкурентній боротьбі. Згідно з О. Рябеці, автори, які виступають з позицій ліберального плюралізму, концентрують свою увагу на конфлікті між державою і громадянським суспільством, але ігнорують або, принаймні, значно применшують конфлікти і суперечності всередині громадянського суспільства. О. Рябека вважає це спірним з точки зору розуміння динаміки влади, політики і боротьби як атрибутів громадянського суспільства всередині держави, так і глобального простору. Н. Бермео також стверджує, що було би помилкою громадянське суспільство визначати надто односторонньо і розглядати лише в демократичному ракурсі. Це зробило б неможливим передбачити і запобігти соціальний конфлікт, який, як правило, зароджується в середині громадянського суспільства. І О. Рябека, і Н. Бермео використовують критичний підхід і концентруються на конфліктах,

включаючи ті, які викликані структурними причинами всередині самого суспільства. У такому підході належне місце приділяється економічним і соціальним чинникам.

Парадокс сучасних підходів до питання про обсяг і межі громадянського суспільства полягає в тому, що саме широта і різноманіття його змісту чомусь нерідко провокують прагнення цю широту теоретично звузити. Очевидним приводом для цього стало властиве нашому часу виразне домінування серед форм громадських інститутів асоціацій соціального характеру у вузькому сенсі цього слова, більшість яких породжені умовами та вимогами саме сучасного суспільного життя, що і надає сфері громадського особливий, якісно новий вигляд. Звідси в деяких дослідників і виникає спокуса ототожнити сферу громадянського суспільства з “системою горизонтальних соціальних зв’язків”, що утворює “як би прокладку між базисом і надбудовою, економікою і державою” [4; 5]. У такій постановці питання є свій позитивний сенс, оскільки, таким чином, увага приковується до першочергового аналізу важливої складової сучасного громадянського суспільства – соціальних відносин, але при її абсолютизації за його межами залишаються сім’я, економічні, а нерідко і політичні інститути.

Громадянське суспільство, завжди виступає в дуалістичній формі і складається, з одного боку, з публічно-політичного компонента (мережа громадських організацій та структур, які виходять на публічно-політичну арену), з іншого – приватного компонента (об’єднання за інтересами для вирішення приватних (локальних) проблем громадян). Між тим варто відзначити, що в сучасній науковій традиції громадянське суспільство прийнято розглядати не тільки в пасивному розумінні – як мережу громадських інститутів і структур, а й активному – в контексті самоконструювання колективних акторів.

Література

1. Аристотель. Сочинения : в 4 т. (Серия “Философское наследие”) / Аристотель ; ред и вступ. ст. И. Д. Рожанского. – М. : Мысль, 1981. – Т. 3. – 616 с.
2. Гоббс Т. Левиафан, или Материя, форма и власть государства церковного и гражданского / Т. Гоббс. – М. : Мысль, 2001. – 240 с.
3. Зеленько Г. І. Політична “матриця” громадянського суспільства : досвід країн Вишеградської групи та України / Г. І. Зеленько ; НАН України, Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І. Ф. Кураса. – К. : Знання України, 2007. – 335 с.
4. Кравчук В. М. Громадські організації і держава: взаємовідносини в умовах формування громадянського суспільства в Україні (теоретико-правові аспекти) : монографія / В. М. Кравчук ; Терноп. нац. екон. ун-т. – Т. : Терно-граф, 2011. – 260 с.
5. Купрій В. О. Організації громадянського суспільства як суб’єкти вироблення державної політики : дис. ... к.держ.пр. : спец. 25.00.01 / В. О.Купрій. – К., 2007. – 213 с.
6. Михальський Ю. А. Концепт громадянського суспільства. Український вимір / Ю. А. Михальський ; під заг. ред. Дубровського І. М. ; Всеукр. профспілка правників. – К. : В. Ф. Коваленко [вид.], 2013. – 123 с.
7. Монтескьє Ш. Л. О духе законов / Ш. Л. Монтескьє. – М. : Мысль. – 1999. –

673 с.

8. Олійник Д. В. Основні підходи до визначення ефективності діяльності органів влади / Д. В. Олійник // Публічне управління: теорія та практика : зб. наук. пр. – Х. : Вид-во “ДокНаукДержУпр”. – 2012. – № 1 (9). – С. 20–25.

9. Пеннингтон М. Классический либерализм и будущее социально-экономической политики / М. Пеннингтон ; пер. с англ. Ю. Кузнецова. – М. : Мысль, 2014. – 452 с.

10. Радаев В. В. Что такое рынок: экономико-социологический подход / В. В. Радаев. – М. : ГУ ВШЭ, 2006. – 48 с.

Кириченко Віктор Миколайович,
кандидат історичних наук, доцент,
завідувач кафедри політології та права

Соколенко Юлія Миколаївна,
асистент кафедри політології та права

*(Запорізький національний технічний
університет)*

ІСТОРИЧНА ЕВОЛЮЦІЯ ПОНЯТТЯ «ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО»

Суспільство існувало завжди, але воно не завжди було громадянським. І тому, на думку В.Л. Логвиної, не можна змішувати або ототожнювати «суспільство» як людську спорідненість з категорією «громадянське суспільство» як історичний феномен [1, с. 87]. Тобто, незважаючи на те, що громадянське суспільство є підсистемою суспільства як цілого, воно відрізняється від «людського суспільства» історично, структурно і культурно.

Формування громадянського суспільства відбувалося еволюційно, протягом кількох століть, внаслідок дії об'єктивних соціальних закономірностей. Окремі його елементи вже мали місце в Стародавній Греції та Стародавнього Риму, де розвиток ремесла та торгівлі спричинили товарно-грошові відносини, що знайшло своє закріплення в римському приватному праві. Перехід від Середньовіччя до Новітнього часу обумовило формування громадянського суспільства і усвідомлення різниці між ним і державними інститутами. Така ситуація стала можливою внаслідок впровадження капіталістичного способу виробництва і зосередження державної влади у нового класу (буржуазії), яку підтримувало більшість населення. У цей період ліквідується будь-яка особиста позаекономічна залежність виробника від власника виробництва. Економічна свобода стає основою для створення громадянського суспільства, заснованого на недоторканості приватної власності, свободи договірних відносин, політичній та ідеологічній свободі. Таким чином, історично громадянське суспільство пройшло певні етапи